

Henk van der Liet

BERGMANIAN MELANCHOLY Nogle overvejelser omkring skønlitterære antologier og transnational billeddannelse

I arbejdsgruppen *Det litterære billede af Norden i antologier på ikke-nordiske sprog*, som Bodil Sommer (Gent) og jeg ledede, stod følgende problemstilling i fokus: hvordan kan man undersøge billedet af nordisk litteratur, sådan som det formidles i antologier på fremmede sprog og hvilke overvejelser bør man gøre sig i den forbindelse?

Denne fremstilling er et forsøg på at indkredse nogle interessante problemområder og metodiske indfaldsvinkler.

Arbejdsgruppens fremgangsmåde bestod i at vejlederne holdt et indledende oplæg, hvorefter de studerende gik i gang med at undersøge litterære antologier af nordisk litteratur i praksis. I arbejdsgruppen deltog studerende fra universiteterne i Gent, Groningen og Odense. Holdets internationale sammensætning, med de nordiske sprog som lingua franca, gav deltagerne nogle enestående forudsætninger angående *forståelsen* af tekstmaterialet i såvel bogstavelig som i overført forstand. De studerendes referater omtales i Bodil Sommers artikel andet steds i dette nummer (s.105-118).

Problemstillingerne

På forhånd havde vejlederne fastlagt, at arbejdsgruppen ville beskæftige sig med antologier som præsenterede nordisk litteratur for et ikke-nordisk publikum. Denne kategori af antologier forekom os interessant, fordi den både formidler nordisk skønlitteratur, og samtidig har med fremstilling af bestemte opfattelser af Norden at gøre. Disse antologiers litterære formidling satser oftest på to målsætninger: for det første ønsker man at præsentere en vis mængde skønlitterære tekster, og for det andet forsøger

man på basis af en vis selektion, at give et mere alment indtryk af udvalgets 'bagland', i vort tilfælde nordisk skønlitteratur.

Antologien indtager en væsentlig, omendskønt lidet påfaldende, stilling i den litterære offentlighed og det litterære kredsløb. Den spiller en vigtig rolle i spredningen af litteraturen på tværs af forskellige sproglige og kulturelle barrierer. Antologier fungerer således også som vejledende instanser for udenlandske læsere, forlæggere og andre litteraturformidlere. Ved hjælp af disse tekstsamlinger kan de danne sig et indtryk af hvad et bestemt lands eller sprogområdes litteratur på et vist tidspunkt har at byde på.

Antologier kendetegnes ved, at de sættes sammen efter visse - især tematiske - udgangspunkter. Redaktørerne kan for eksempel udelukkende vælge at optage tekster fra en bestemt periode, en bestemt genre eller med andre fælles karakteristika. I de tilfælde hvor der er tale om udvalg fra en bestemt nationallitteratur, plejer man også at bruge nogle sideløbende udvalgs-kriterier, oftest nævnes kvalitets-hensyn.

Udvalgs-kriterierne kan enten være eksplicite eller implicite. En undersøgelse af selektions-kriterierne kræver at man tager hensyn til begge dele. Begge typer kriterier kræver hver især deres egen fremgangsmåde.

Antologier består tit af både en primær og en sekundær tekst. Den primære tekstmasse er selvfølgelig de tekster som antologien tilbyder, mens den sekundære tekst ofte er et forord, et efterord eller forfatterbiografier. Såvel på grundlag af den primære tekst, som ud fra den sekundære tekst, kan man prøve at afdække udvalgs-kriterierne. De eksplicite vil ofte komme frem i redaktionens efter- eller forord, mens de implicite ligger gemt i det redaktionelle udvalg af tekster. Her ligger en af de mest interessante problemfelter: at skille de to elementer ad og bearbejde dem således, at man kan se hvordan de eksplicite og implicite udvalgs-principper forholder sig til hinanden.

Under beskæftigelsen med antologier, bør følgende spørgsmål stilles: Gøres det klart på hvilket grundlag en bestemt antologi er redigeret? Hvis det er tilfældet, lever redaktøren så op til kravene? Hvorfor er disse kriterier blevet opstillet og kunne man eventuelt med lige så stor ret, have anlagt andre krav og valgt andre tekster? Og i forlængelse heraf: hvordan kan

---

man afgøre om et bestemt udvalg er repræsentativt eller ej?

Udvalgskriterierne og billeddannelsen

Efter at de eksplicite og implicite udvalgskriterier i de enkelte tilfælde er blevet afdækket, kan man forsøge at se hvad udvalgets præmisser indebærer for billedet af den fremmede (nordiske) litteratur som fremsettes for den fremmede (ikke-nordiske) læser. Den gruppe af antologier som vi har beskæftiget os med, sigtede først og fremmest på en modtager-type som ikke kan forventes at råde over et grundigt kendskab til de nordiske landes litteraturer.

Jeg vil skelne mellem tre grundholdninger som antologi-redaktører kan tage udgangspunkt i. For det første kan antologiens redaktion prøve at fremstille den fremmede (nordiske) litteratur på en sådan måde, at den virker beslægtet med læserens egen litterære baggrund. En sådan synsvinkel kan for eksempel fremhæves i et for- eller efterord, hvor et vist slægtskab postuleres. Denne form for billeddannelse knytter an til det velkendte og kan medføre, at netop interessante nye impulser som den fremmede litteratur kunne byde på, må lades ude af billedet. Antologien tilrettelægges med henblik på læserens identificering og ikke med innovative øjemed. Denne grundholdning hos antologi-redaktørerne, vil jeg kalde for *'assimilerings-princippet'*. Redaktører for sådanne tekstsamlinger satser ofte på nogle universelle træk, som de ønsker at illustrere gennem den udvalgte tekstmasse. Der kan for eksempel være tale om digte som behandler universelle temaer såsom krig og fred, naturen, kærligheden. Disse udgangspunkter viser sig eksempelvis også i de tilfælde hvor en (nordisk) antologi indgår i et kulturelt fremstød på et svært tilgængeligt litterært marked. I et sådant tilfælde, forsøger redaktionen, at slå bro over en vis kulturkløft ved at lægge hovedvægten på de elementer som på trods af forskellene er fælles for de respektive kulturer.

For det andet kan den fremmede litteratur opfattes som væsensforskellig fra modtagerens egen litterære baggrund. Redaktionens udgangspunkt kan i så fald betegnes som det *'eksotiske princip'*. Det indebærer, at der

fokuseres netop på tekster og temaer som ikke, eller kun i begrænset omfang, kan jævnføres med læserens egen litterære baggrund. Et sådant udgangspunkt finder man hyppigst i ældre antologier og tekstsamlinger med tekster fra helt andre geografiske eller kulturelle sammenhænge end målgruppens egne.

Den tredje holdning er en mellemposition. Her kan udgangspunktet betegnes som det '*relativistiske princip*'. Det vil sige, at redaktionen prøver på at se både forskelle og ligheder mellem de to litteraturer og kulturer. Redaktørerne forsøger altså at angive relevante forskelle og ligheder mellem modtagerens egen baggrund og den som antologien præsenterer. Den fremmede litteraturs særpræg fremhæves uden at den bliver overbetonet, dermed bliver der ikke lukket af for en dybere forståelse af den fremmede litteratur og/eller kultur.¹

'Slægtssagaer og hjemstavnsmotiver'

Såvel direkte som indirekte kan antologi-redaktører give udtryk for visse holdninger angående det samfund og den litteratur som har frembragt de tekster som antologien indeholder. I forklarende for- eller efterord, tekster på bogens omslag mm., finder man især overvejelser om det jeg har betegnet som 'det eksotiske'. Hvad det 'eksotiske' angår, er de nordiske lande for den europæiske læser efterhånden ikke længere så ukendte, at eksotiske udgangspunkter slår til.² Alligevel kan eksotiske levn stadigvæk spores i tekstsamlinger der henvender sig til målgrupper som kun har et meget begrænset kendskab til Norden og de nordiske landes litteraturer.

---

¹Et ganske vellykket eksempel, som præges af faktiske og relevante oplysninger er Egil Törnqvists efterord i *Zweeds verhaal, achttien moderne Zweedse schrijvers*, Amsterdam 1982, s. 207-228.

²Med hensyn til dette emne fremlagde prof.dr. Jarmo Kunnas under konferencen '*The image of Scandinavia in a transnational perspective*', nogle interessante synspunkter. Han drøftede netop hvordan fremhævelsen af det eksotiske og mytologiske ved den finske kultur kan forårsage fejlvurderinger af det moderne Finland i udlandet.

Fremhævelsen af de eksotiske sider af de nordiske lande og deres litteraturer, kan også blevet trukket så kraftigt op, at der opstår en vis ironiserende distance til målgruppens stereotype forhåndsopfattelser. På den måde kan (den bedre vidende) redaktør forsøge at nedbryde visse ihærdige fejlvurderinger og fordomme angående de nordiske lande og deres litteraturer. Eksempelvis har der i brede kredse i det nederlandske sprogområde hersket en uafrystelig forestilling om, at nordiske forfattere fortrinsvis dyrker hjemstavnsmotiver og at de har en forkærlighed for skildringen af store slægtssagaer i et utal af tykke bind. Denne vrangforestilling har nogle redaktører forsøgt at underminere.³

Redaktørernes billeddannelse kan være nyskabende, efterlignende eller neutral i forhold til modtagergruppens kendskab til den fremmede litteratur. Der kan skelnes mellem redaktører der ønsker at øge kendskabet af den fremmede (nordiske) litteratur, ved at vederlægge publikums fejlagtige viden og erstatte den med korrekte eller mere ajourførte oplysninger, og redaktører der uden videre knytter an til allerede eksisterende viden som dermed cementeres.

Mest interessant er de tilfælde hvor redaktionen ønsker at gennembyrde et stereotypisk syn på nordisk litteratur.⁴ En enkelt gang har anto-

³Således skrev Amy van Marken i det frisiske tidsskrift '*De Tsjerne*' årgang 11 (1956), nr.1, følgende: "Sûnder mis stiet de Noarske litteratuer yn Nederlân by de litteraire kritisi net botte gunstich oanskreaun. Grif komt dat foaral fanwegen de kweanamme, dêr't de s.n. 'triologieën' langer op lizze. En doch soe it in bigreatlik misbigryp wêze en foegje alle Noarske litteratuer mar sûnder skiftsjen by de boeken oer 'die zwiigende en stroeve, die noeste, woeste boeren op de hoeve' (...)." (s. 1).

⁴I samlingen *Moderne Scandinavische verhalen* (Het Spectrum, 1967), skriver redaktøren R. Boschouwers således i inledningen: "Men kan zich afvragen waarin toch het typisch Scandinavische schuilt. Vermoedelijk ontdekt de lezer dit in de natuur - de alles overweldigende natuur die in elk verhaal onstuitbaar binnendringt. (...) Het is deze majestueuze, soms drukkende natuur die iedere Scandinavië-reiziger ervaart zodra hij het noordelijke schiereiland betreedt en die het machtige decor vormt voor de literatuur daarvan. Het zijn niet altijd de beste literaire produkten geweest waarmee de Nederlandse lezer werd geconfronteerd, en waaruit voor een belangrijk deel

logiredaktionen endda taget udgangspunkt i modtagernes negative forestillinger om Norden. (Det kan forestilles at udtryk som 'Swedish film' eller 'Danish book' i en amerikansk sammenhænge udløser negative associationer. Disse forestillinger hænger sammen med den mere liberale nordiske pornografi-lovgivning.) Et godt eksempel på anvendelsen af stereotypiske billeder om Norden med henblik på dementering af dem, findes i Bäckström og Palms antologi *Sweden writes*. Forfatterne tager fat på næsten alle negative stereotyper som et amerikansk publikum forbinder med ordene 'Sverige' og 'svensk'. Lars Bäckström og Göran Palm starter bogens forord på følgende overraskende måde:

Swedish social welfare has been developed to such a degree that the population is in a decline of surfeited boredom. The birth rate is as low as the suicide rate is high. Farm labourers can become ministers of state, and schoolchildren give their parents lessons in sexual hygiene and technique. (...) The Bergmanian melancholy of the great forests can be sensed behind the clamour of the Stockholm traffic. Sweden is a great place for winter bathers, infants, invalids, pensioners, motor buffs, unemployed persons and expectant mothers, but deadly dull for the intellectual. Class distinction has been abolished. Swedish millionaires vote Socialist and the concept of art has given way to that of standard-of-living. (Bäckström & Palm, s. 7).

Analysen og tolkningen af antologiernes sekundærttekst (for- eller efterord osv.) foregår på en anden måde, end afdækningen af billeddannelsen gennem tekstudvalget. I en analyse af de udvalgte tekster kan der for eksempel tages højde for empiriske data. På den måde kan der for eksempel skaffes indblik i de udvalgte forfatteres sociale eller kønsmæssige

---

het beeld van de Scandinavische letterkunde dat wij hebben, is opgebouwd. De om rotsen waaiende winden en de eeuwig zingende bossen bestaan echt en dienen inderdaad niet zelden als contouren voor de literatuur. Maar deze literatuur heeft desondanks de koortsachtige ontwikkeling van de Westerse cultuur mee doorgemaakt en staat in open contact met de polsslag van de moderne tijd." (s. 9-10).

tilhørsforhold, eller i vægtningen mellem yngre og mere etablerede forfattere. Yderligere kan man undersøge hvor lang tid der går mellem forfatterens debuter og tidspunktet hvorpå de bliver optaget i en international antologi osv.

Bearbejdningen af sådanne empiriske data medfører, at man kan anvende analyse-redskaber fra blandt andet pragmatikken og stilistikken. Analysen kan for eksempel tage hensyn til brugen af bestemte adjektiver og deres hyppighedsgrad i antologiredaktørernes vejledende tekster.

Det ville sprænge denne fremstillings rammer, men i en større sammenhæng kunne man også undersøge antologiernes rolle som kanoniserings-instans. Selvfølgelig har de fremmedsproglige antologier ikke en afgørende indflydelse på den litterære kanonisering i 'hjemlandet', men det er heller ikke helt uden betydning, hvis en forfatter repræsenteres i et fremmedsprogligt udvalg.

Internationale litterære antologier spiller en vis rolle i formidlingen af nordisk litteratur på tværs af sproglige og kulturelle barrierer. De er med til at oplyse udenlandske læsere og litteraturformidlere om hvad de nordiske litteraturer har at byde på. Denne internationale målsætning henleder opmærksomheden på komparatistiske metoder inden for litteraturvidenskaben, en tankegang som jeg vil udarbejde i det følgende.

Komparatistiske overvejelser

Inden for litteraturvidenskaben og i særdeleshed inden for komparatistikken, findes der en lang tradition af skribenter og forskere, der har beskæftiget sig med trans-national billeddannelse i skønlitteraturen. De to mest kendte eksempler er nok: Madame de Staëls *De l'Allemagne* (1810) og Jean-Marie Carré's *Les Ecrivains français et le mirage Allemand, 1800-1940* (1947). Billeddannelse via antologier har dog kun sjældent været formål for forskning.

Komparatistikken er en videnskabsgren, som i de seneste årtier ikke har været særlig på mode. Først kom komparatistikken under pres fra nykritikken af blandt andre Wellek og Warren, og dernæst skyllede

ideologikritikken og ny-marxismen hen over den. Disse nyere strømninger stillede andre forskningsmål, som bevirkede at transnationale problemstillinger så som komparatistikken havde formuleret dem, blev nedprioriteret.

Kritikken som disse strømninger inden for litteraturvidenskaben rettede imod komparatistikken, var efter min mening ikke uden berettigelse. Det er klart at den generelle tilbøjelighed til stereotypisering, dannelse af fordomme og udpegning af syndebukke, netop spillede en central rolle i mellemkrigstiden. Det gjaldt den politiske debat, massemediene, men også kulturpolitikken og skønlitteraturen. Som en konsekvens heraf, var billeddannelsen en af de store forudsætninger for mobiliseringen og legitimeringen af bevægelser som fascismen og national-socialismen.

Det ville dog være en overreaktion, hvis man bliver ved med at forvise emnerne billeddannelse og stereotypisering fra litteraturvidenskabens arbejdsområde, noget som Wellek og Warren argumenterede for i 50'erne.⁵ Dermed går der efter mit skøn nogle meget interessante forskningsområder til spilde. Den amerikanske forsker Peter Edgerly Firchow har (endnu en gang) med rette gjort opmærksom på, at litteraturvidenskaben ikke kan blive dyrket i et politisk tomrum men, at man som forsker skal være bevidst om det latente politiske indhold i det man laver.

This must not be taken to mean, however, that it is legitimate to give rein to one's political views under the guise of literary criticism; it means simply that one must always be aware of the political context of one's work and not pretend to a non-existent objectivity. The objectivity lies *not* in the absence of politics; but in the consciousness of its presence. (Edgerly Firchow, s.182).

Ekskurs om begreberne 'fordom' og 'stereotyp'

I det forudgående er begreberne 'fordom' og 'stereotyp' flere gange blevet nævnt, uden at de er blevet afgrænset. Det skyldes til dels at tilfredsstillende definitioner er vanskelige at opstille, og at ordene i hverdagssproget

---

⁵Jfr. f.eks. Wellek & Warren, s. 46-53.

ofte fungerer som hinandens synonymmer.⁶ Alligevel vil jeg i det følgende prøve at indkredse begreberne lidt nærmere.

Begrebet 'fordom' dukker i nyere tid op i oplysningstiden. Allerede den gang var begrebet negativt valoriseret; fordomme var noget man måtte bekæmpe og helst forebygge. Grundtanken var, at man ved hjælp af oplysningsfilosofien i fremtiden måtte være i stand til at udrydde fordomme. Det menneskelige intellekt ansås for at være i stand til at kunne gennemskue tingenes sande væsen. Oplysningsfilosofferne stillede således deres lid til undervisningen og opdragelsen og nærrede store forhåbninger om at menneskeheden kunne nå et højere stade af indsigt og erkendelse gennem selvkritik og dannelse.⁷ I oplysningstidens bekæmpelse af fordommene indtog litteraturen og især dramatikken en nøgleposition.

---

⁶En definition af begrebet 'fordom' findes hos Gordon W. Allport (1954 / 1982).

En fordom er ifølge Allport en negativ opfattelse om en person eller en gruppe personer, uden at denne opfattelse bygger på tilstrækkeligt bevismateriale. (Allport, s. 208-210). En definition af begrebet 'stereotyp' findes for eksempel i: Preiswerk, Roy & Dominique Perrot *Ethnocentrisme et histoire. L'Afrique, L'Amérique indienne et l'Asie dans les manuels occidentaux*. Paris, 1975 (s. 237). Preiswerk og Perrot opfatter stereotyper som en række træk som man anvender i karakteriseringen af en anden gruppe, i fysisk, åndelig og/eller adfærdsmæssig henseende. Stereotypisering opstår ifølge Preiswerk og Perrot via forenkling af visse træk eller gennem almengørelse af dem.

⁷Peter Sloterdijk har blandt andet gjort opmærksom på, at der ligger et væsentligt kulturelt brud i denne fremadrettethed. Sammenlignet med andre europæiske kulturhistoriske revolutioner udskiller oplysningsfilosofien sig ved *ikke* at bruge ældre kulturperioder som legitimation eller referenceramme. "Sie begegnen der Aufklärung mit dem Widerstand träger Gewohnheiten und bewährter Ansichten, die den Raum des Bewußtseins besetzt halten und nur in Ausnahmesituationen dazu gebracht werden können, auf eine andere Vernunft zu hören als die herkömmliche. Doch das gefäß des Wissens kann nicht zweimal vollgegossen werden. Die aufklärerische Kritik erkennt in allem, was in den Köpfen "schon da ist", ihren inneren Urfeind; ihm gibt sie einen verächtlichen Namen: "Vorurteile"." (Sloterdijk, Peter. *Kritik der zynischen Vernunft I-II*. Frankfurt a.M. 1983, S. 51-52).

Gennem fremstillingen af litterære (ideal-)billeder og demaskeringen af vrangbilleder, måtte en katharsis-oplevelse bevirke en holdningsændring hos publikum. Litteraturens belærende og lutrende funktion ville i det lange løb underminere fordommene og ophæve den manglende 'dannelse' blandt borgerne. En konsekvens heraf var, at oplysningsfilosofferne opfattede udryddelsen af fordomme som et spørgsmål om tid:

Hinter dieser Vorurteilkritik der Aufklärungsphilosophen stand letztlich die Absicht, die feudale Theologie und Religion und Wissenschaft zu ersetzen, denn in den autoritätsgläubigen Denkformen des Feudalismus und in der weltfremden Dogmatik der religiösen Orthodoxie hatte man die Haupthindernisse des ökonomischen und gesellschaftlichen Fortschritts erkannt. Die Befreiung des Verstandes von den Fesseln überkommener Vorurteile wurde als erster Schritt zur politischen Emanzipation verstanden. (Elliott (1978) s. 11)

I romantikken blev forhåbningerne om (gennemsnits)menneskets muligheder for at overvinde fordommene stort set opgivet. Oplysningsfilosoffernes spådom om fordommenes fremtidige forsvinden, havde vist sig at være en alt for optimistisk og idealistisk vurdering. Romantikens filosoffer opgav oplysningens didaktiske udgangspunkter og forhåbninger, mens samtidens skønlitterære forfattere i stigende grad fokuserede på fremstillingen af et ideelt og åndeligt verdensbillede. Det vil sige: en verden uden fordomme og 'falske' syn. At gennemskue virkelighedens sande væsen var forbeholdt det enkelte (udvalgte) individ og især nogle få oplyste skønånder og litterater.

Under indflydelse af de store sociale og politiske ændringer senere i det 19. århundrede vendte en bredere og mere social tolkning af fordommene tilbage. I stigende grad blev de ikke længere opfattet som udtryk for det enkelte individs forkerte måde at forholde sig til omverdenen på, men som resultat af andre, ydre forhold. Først efter grundlæggende ændringer i samfundsstrukturen og de sociale forhold ville også den brede befolkning være i stand til, at få mulighed til at besejre fordommene. Marx og Engels dannede det kritiske fundament for denne opfattelse. De opgav den

---

idealistiske historieopfattelse som erstattedes af et materialistisk orienteret koncept, hvor hovedvægten kom til at hvile på de materielle (basis-)forhold, også når det drejede sig om bevidsthedsprodukter og ideologiske forhold:

Meinungen, Ideen und natürlich auch Vorurteile führten für sie kein autonomes Dasein mehr und trieben auch nicht den geschichtlichen Fortschritt scheinbar selbsttätig an, sondern reflektierten nur in verschiedenartiger Weise die materiellen Bedingungen der geschichtlichen Entwicklung. (Elliott, s. 17).

Inden for marxismens omdefinering af fordoms-begrebet ændredes også æstetikens rolle. Marx og Engels var overbevist om, at litteraturen er et velegnet middel til (realistisk) at fremstille de materielle og typiske klasse-mæssige forhold. Som bekendt udløste deres ideer om litteraturens funktion en lang og intensiv realismedebat i mellemkrigstiden, som bl.a. Georg Lukács, Bertold Brecht og Lucien Goldmann deltog i.

I henhold til denne debat blev der opstillet en del modeller om kunstens og de nye mediers betydning og deres rolle i kampen mod fordommene og stereotyperne. Med eftertidens distance kan man i dag se, at også disse bestræbelser i grunden var med til at skabe nye fordomme og stereotyper. Mens reformistiske socialdemokrater forsøgte at bekæmpe det frygtindgydende billede, som borgerskabet havde dannet sig af den lovløse arbejderklassens truende fremmarch, var en del af arbejderklassens ideologer selv med til, at danne lige så stereotype billeder af fede cigarrygende skruppelløse kapitalister. Bekæmpelsen af fordomme i almindelighed, var lige så upåagtet gledet ud af dagsordenen.

I det hele taget finder man både på venste- og på højrefløjen, en lang række sprællevende stereotyper der hviler på etniske, seksuelle, sociale eller politiske vrangbilleder. En af forklaringerne på stereotypernes vedvarende levedygtighed, blev i mellemkrigstiden fremsat af Walter Lippmann i bogen *Public Opinion* (1922). Lippmann opfattede stereotypen som et væsenstræk af de moderne demokratiseringsbevægelser i den vestlige verden og den sideløbende udvikling af massemediene. Idet individets horisont under den tiltagende demokratisering og mobilitet blev

sprængt og medietilbuddet samtidigt gennemgik en voldsom udvidelse, blev de enkelte (isolerede) individer næsten tvunget til at forenkle deres måde at bearbejde det stadig voksende medietilbud på, for nogenlunde at kunne holde styr på det.⁸ Grundsynet hos Lippmann og mange af hans samtidige, blev drevet frem af en vis bekymring over massekulturens fremmarch. En lignende ængstelse kan i øvrigt stadigvæk, skønt udfra andre hensyn, spores blandt nutidige kulturkritikere.⁹

National identitet og nationalismen

En af de største forhindringer for mere moderne bestræbelser på at bekæmpe fordomme og falske forestillinger er i allerhøjeste grad den stærkt tiltagende nationalisme. Ideen om, at der skulle eksistere en række fælles karakteristika for beboere af visse områder og lande, er vel lige så gammel som menneskeheden selv. Men under romantikken havde ideen om fælles karakteristika for beboere af visse områder fået en langt mere ideologisk impuls. 'Folkekarakteren' som det blev kaldt i nationalromantiske sammenhænge, blev mere og mere koblet til ideen om den nationale stat. Ideen om den moderne nationalstat var et resultat af borgerskabets sociale emancipation. Denne abstrakte størrelse blev først bæredygtig efter at statens undersåtter begyndte at identificere sig med den. Nationalismen blev opdyrket som en ny form for fælles identitet, som på sin vis igen kunne anvendes som legitimationsgrundlag for staten.

En af de væsentligste følger af udviklingen var, at de karaktertræk som man forbandt med ens egen nationale identitet, ikke bare fungerede som en bekræftelse af det nationale fællesskab. Det viste sig i praksis, at de også

---

⁸Elliott formulerer det således: "Die denkökonomische Vereinfachung sei darüberhinaus unlöslich mit den Affekten, Neigungen und Anschauungen jedes einzelnen Individuums verknüpft, welche den Umfang und den Grad der Stereotypisierung bestimmten." (Elliott, s. 26)

⁹For nylig blev synspunktet bl.a. fremsat af Neil Postman i hans bog *Amusing Ourselves to Death* (1985). Se for en interessant diskussion af Postman: Lars Qvortrup *Kedsomhedens tidsalder*, Odense 1991 (s. 9-33).

kunne anvendes til at frasortere dem der ikke tilhørte fælleskabet. Derfra er det kun et lille skridt til at give ens egen gruppe en overordnet stilling, mens alle andre rykker ned i hierarkiet.

Det er især den nationale identitets eksklusive karakter, der er problematisk. Det skyldes at der ikke tages hensyn til, at nationale kulturer er sammensat af adskillige subkulturer og, at de - hen over kulturelle og geografiske grænser - udøver stor og vedvarende indflydelse på hinanden.

I det forrige århundrede var historieskrivningen og litteraturen med til at søsætte ideen om nationalstaten og blev senere et væsentligt legitimeringsgrundlag for denne idé. På den ene side ved at udvikle billedet af en national identitet og underbygge den med historiske 'argumenter', og på den anden side ved at beskrive andre, fremmede folkeslag. I det 19. århundrede viser litteraturen stor interesse for andre folkeslag, kulturer og lokal kolorit, ofte i form af skildringer fra kolonier. De egne europæiske og nationale karakteristika blev dermed underbygget ved hjælp af litterære billeder.

Dannelsen af en egen national identitet, og dens billedlige konkretisering i løbet af det forrige århundrede, betød ikke at der opstod en række faste og urokkelige stereotyper. Disse stereotype billeder har på grund af samfundsmæssige forandringer klart udviklet sig, og blev hen ad vejen tilpasset til nye historiske forudsætninger.

En af de mest slående eksempler på denne forandringsproces er billedet af Tyskland i den engelske litteratur. I bogen *The death of the German cousin* påviser Peter Edgerly Firchow hvordan fornemmelserne af beslægtethed med Tyskland og beundring for tyskerne og deres kultur skifter til fjendskab og foragt. Edgerly Firchow viser, hvordan denne forandring finder sted i den engelske litteratur mellem 1890-1920. En relativ kort periode hvori Tyskland på internationalt plan havde udviklet sig til en rivaliserende kolonialmagt som kunne true det engelske imperium. De tyske 'brødre' eller 'nevøer' skiftede i løbet af relativ kort tid karakter og blev til barbarer: 'teutonic huns', en stereotyp som efter to verdenskrige endnu ikke har tabt noget af dens styrke.

I udviklingen og cementeringen af stereotyper spiller den såkaldte sekundære socialisering en væsentlig rolle. I den sekundære socialisering

har massemedierne og skolebøgerne en stor betydning. Jeg vil i den forbindelse kun påpege nogle undersøgelser af stereotypdannelse i skolebøger: for eksempel af historikeren E.H. Dance¹⁰ og Antoon de Baets' undersøgelse af historielæreboøger.¹¹

Slutbemærkninger

Antologier spiller en væsentlig rolle i formidlingen af (nordisk) skønlitteratur i andre lande. Forhåndskendskab, litterære og nationale stereotyper er størrelser som antologiernes redaktører bør forholde sig til i selektionsprocessen. Min erfaring er, at profileringen af nordisk skønlitteratur under overskriften 'nordisk' kun har begrænset gennemslagskraft udenfor Norden. Især de senere års nederlandske forlagspraksis har vist at litterære kvalitetshensyn er af større betydning end det nordiske islæt ved markedsføring af bøger. Derfor er mange antologiredaktørers fremhævelse af de udvalgte teksters kvalitet stadigvæk et godt grundlag. Dette (subjektive?) kriterium er samtidig et glimrende analytisk udgangspunkt.

---

¹⁰Dance, E.H. *History the Betrayer, A Study in Bias*. Greenwood, 1960.

¹¹Antoon de Baets. *Beeldvorming over niet-westerse culturen. De invloed van het geschiedenisleerboek op de publieke opinie in Vlaanderen 1945-1984*. Diss. Rijksuniversiteit Gent, 1988.

Litteratur

- Allport, Gordon W. *The Nature of prejudice*. Reading (Mass.) 1954 (1982)).
- Bleicher, Thomas. "Elemente einer komparatistischen Imagologie.", *Komparatistische Hefte*, Hans-Jürgen Lüsebrink & Richard Taylor (red), Heft 2, Bayreuth 1980, s. 12-24.
- Dyserinck, Hugo. "Zum Problem der 'images' und 'mirages' und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft." *Arcadia* 1 (1966), S. 108-20.
- Elliott, James & Jürgen Pelzer. "Einleitung: Stationen der Vorurteilskritik." I: Elliott, James (e.a., red.). *Stereotyp und Vorurteil in der Litteratur - Untersuchungen zu Autoren des 20. Jahrhunderts*. Göttingen, 1978 (S. 9-32).
- Firchow, Peter Edgerly. *The death of the German cousin. Variations on a Literary Stereotype, 1890-1920*. London / Toronto, 1986.

Udvalgte antologier

- Bäckström, Lars & Göran Palm (red.). *Sweden writes*. Stockholm 1965.
- Barüske, Heinz (red.). *Moderne Erzähler der Welt: Dänemark*. Tübingen/Basel 1977.
- Bernlef, J. (e.a., red.). *Vanzelfsprekend Natuurlijk*. Amsterdam 1984.
- Billeskov Jansen, F.J. & P.M. Mitchell (red.). *Anthology of Danish Literature*. Carbondale 1971.
- Billeskov Jansen, F.J. & Elias Bredsdorff (red.). *Contemporary Danish Prose*. Copenhagen 1958.
- Billeskov Jansen, F.J. & Alex Bolckmans (red.). *Bloemlezing uit de Deense literatuur*. Brussel/Den Haag 1975.
- Boshouwers, R. (red.). *Moderne Scandinavische verhalen*. Utrecht/Antwerpen 1967.
- Brandt, Jørgen Gustava (e.a., red.). *Anthologie de la poésie danoise contemporaine*. Paris/Copenhague 1975.
- Broomans, Petra (e.a., red.). *Reis naar een jeugd*. Schoorl 1987.

- Dam, Freark (e.a., red.). *De Tsjerne. Litterair Tydskrift*. Ljouwert, 11e jiergong nr.1, 1956.
- Dijk, Annelies van (red.). *Meesters der Deense vertelkunst*. Amsterdam 1969.
- Hees, Annelies van (red.). *De Tweede Ronde. Tijdschrift voor literatuur*. Jaargang 4, nr.4, 1983.
- Marken, Amy van & Sybren Polet (red.). *Het warme noorden. Bloemlezing uit de moderne Zweedse poëzie*. Amsterdam 1958.
- Törnqvist, Egil (red.). *Zweeds verhaal, achttien moderne Zweedse schrijvers*. Amsterdam 1987.
- Törnqvist, Egil (red.). *Dit is het leven dat verder gaat. Twaalf moderne Zweedse dichters*. Amsterdam 1987.
- Zanger, Jan F. de (red.). *Vierendelen. Scandinavische gedichten*. De stokvis no.7, 1965.
- Zanger, Jan F. de (red.). *Niet noodzakelijk met instemming. Moderne Deense poëzie*. Amsterdam, 1967.
- Aaslestad, Petter (red.). *De Tweede Ronde. Tijdschrift voor literatuur*. Jaargang 6, nr.3, 1985.